

Maḥmūd al-Kāşġarī'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla
Uluslararası Divānu Luġātī't-Turk Sempozyumu
5-7 Eylül 2008, İstanbul

The Divānu Luġātī't-Turk International
Symposium: In Commemoration
of Maḥmūd al-Kāşġarī's 1000th Birthday
5th-7th September 2008, İstanbul,
Yayıma hazırlayanlar:

Hayati Develi, Mustafa S. Kaçalın,
Filiz Kırıl, Mehmet Ölmez,
Tülay Çulha, İstanbul 2011: 245-251

Maḥmūd al-Kāşġarī'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla
Uluslararası Divānu Luġātī't-Turk Sempozyumu
The Divānu Luġātī't-Turk International Symposium:
In Commemoration of Maḥmūd al-Kāşġarī's 1000th Birthday

“Tek Örnek” Tek Örnek Değildir: Eski Türkçe üz “saġır” Sözü Hakkında

Mehmet Ölmez
(İstanbul)

Değerli meslektaşım, Eski Türk dili ve kültürü uzmanı Jens Peter Laut, II. Dünya Savaşı sırasında kaybolan ya da kaybolduġu düşünölen Berlin'deki Eski Uygurca yazmalar, metin parçaları söz konusu olduġunda, gerçekte bu parçaların kaybolmadıġını vurgulamak için “Verloren ist nicht Verloren” (“Kayıp” Kayıp değildir) başlıklı bir makale yayımlamış ve kayıp olduġu düşünölen kimi Maitrisimit parçalarının gerçekte kayıp olmadıklarını göstermişti.¹ Ben de söz konusu yazının başlığından esinlenerek ““Tek Örnek” Tek Örnek Değildir” diye söze başlamak istiyorum.

Sir Gerard Clauson VIII-XIII. yüzyıllar arası tarihî Türkçe metinlerin köken bilgisi sözlüğünde yalnızca tek örneğine rastladığı bir sözcikle karşılaştığında *Hap. leg.* (Hapax legomenon “occurring only once”) ifadesini kullanmıştır.² Clauson'un çalışması 1970'lere değin yayımlanmış Eski Türkçe metinleri içerdığı için doğal olarak yeni örnekleri, *tek örnek* olarak düşünölen sözcüklerin geçtiği yeni metin örneklerini içermeyiz. 1970 yılı sonrasında yayımlanan Uygurca yeni metinlerle Clauson'un sözlüğünde yer verdiği tek örneklerin bir kısmı “tek örnek” olmaktan çıkmıştır. Bu örneklere vaktim yettiğince ileriki çalışmalarımda değinmek istiyorum. Bu bildiride söz konusu örneklerden yalnızca birisini, Clauson'un DLT'ye dayanarak yer verdiği üz “saġır” sözcüğünü ele alacağım. Ayrıca Clauson'un tarihî metinlerde tek örnek olarak kaydettiği bazı verilere günümüz Türk dillerinden her zaman karşılık bulamadığı da olmuştur.

¹ Jens Peter Laut, ““Verloren” ist nicht verloren: wiederentdeckte und neu identifizierte Fragmente der Maitrisimit”, Klaus Röhrborn (Hrsg.): *Memoriae munusculum : Gedenkbank für Annemarie v. Gabain*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1994, S. 85-98, Taf. V - XI.

² Clauson, S. vii, § 7; kısaltmalar sayfası xxxiv.

Sürmekte olan çalışmamda bu tür sözcüklerin bir kısmına günümüz Türk dillerinden örnekler de getirmekteyim.³

Burada ele alacağım sözcükse Clauson'un sözlüğünde "sağır" anlamıyla geçen veridir: *üz*₃ Hap. leg. "deaf" (Clauson s. 279 a). Clauson, B. Atalay'ın söz konusu sözcüğü *öz* olarak okuduğunu ve *özne*- eylemiyle ilgili gördüğünü, ancak bunun yanlış bir açıklama olduğunu belirtir. Bu arada Kırgızca *ez* "sağır" sözcüğüyle de karşılaştırır (Clauson s. 279).⁴ Herşeyden önce Clauson'un sözlüğünü yayımladığı dönemde bile *üz*'ün tek örnek olmadığını belirtmek isterim; *üz* 1972'den önce en az üç kez (belki de dört kez?) Eski Uyğurca metinlerde geçer:

İlk örnek Maniheist bir Uyğur metninde görülür: *ol kişi ävintä täglök yüz agın (...) bolmazun* "onun evinde kör, sağır ya da dilsiz (...) [çocuk] dünyaya gelmesin", *Manichaica* III 49.3 (= Georgspass 74).⁵

İkinci örnek Arat'ın yayımladığı sağaltım metninde görülür: *kapak huası yıpar künçit yağı bilän kayınturup kulgakka tamızsar yüz bolmış kulgak agrıg ärsär ymä açılur* "kabak çiçeğinin miski susam yağı ile kaynatılıp kulağa damlatılırsa sağır olmuş, hastalıklı kulak bile açılır", G. R. Rachmati (= R. R. Arat), *Zur Heilkunde der Uiguren* II, 1.102 (s. 12 / s. 410).⁶

Arat'ın çalışmasında 35 sayfada "numarasız" olarak yer verdiği, başı ve sonu kopuk bir metin parçasında da *yüz a/..* sözü geçer. Burada söz konusu olan yine bir kulak hastalığı, dolayısıyla *üz* sözcüğü olabilir, *a/..* ise *üz* ile birlikte görülen *agın* olabilir, dolayısıyla burasını *yüz a[gın]* olarak tamamlamak mümkündür. Bunun için yukarıda anılan ilk örneğe, *Manichaica* III'teki örneğe ve aşağıda *Altun Yaruk Sudur*'dan yer vereceğimiz örneğe bakınız.

³ 2008 Ekim'inde sunduğum, bu konudaki ikinci bildirim basıldı, bak. Ölmez 2008.

⁴ "VU 3 *üz*:z Hap. leg.; in advertently omitted in the printed text. Atalay transcribed *öz*, assuming a connection with *özne*:- but this is a false etymolog. Perhaps survives in NC Kır. *ez* 'deaf'. See *azı*:-. *Xak.* xı (between 1 *üz*:z and 1 *öz*:z) *üz*:z *al-aşam* 'deaf'; one says *üz*:z *kişi*: *Kaş.* I 45." DLT'teki örnek için bak. CTD: 'UVZ *üz* "sağır (*aşam*).": KİŞY KİŞY *üz* *kişi*.

⁵ Uyğurca metnin okunuşu ve çevirisi Eski Uyğurca metinlerin kapsamlı sözlüğü olan *Uigurisches Wörterbuch*'a göre (bak. *agın* "dilsiz" maddesi, s. 65b ve *aksak* maddesi 83a); ayrıca bak. AYS I, s. 151, 533. satırın açıklaması.

⁶ Arat'ın yazı çevirimini bir ölçüde değiştirdim, biraz da serbeste kaçan, Türkçeye uyumlu bir çeviri verdim, Arat'ın çevirisi şöyledir: "Wenn man Kürbisblüte Moschus mit Sesamöl aufkocht und ins Ohr tröpfelt, so werden die Ohr schmerzen, auch wenn sie uralt sind, sich öffnen", G. R. Rachmati, s. 13.

Arat açıklamalar bölümünde sözcüğün *yüz* olarak da okunabileceğini belirterek Kazan Tatarcası *yöz yıllık avru* “yüz yıllık -süreğen- hastalık” sözüyle karşılaştırır. Ancak bugünkü bilgilerimiz ışığında bu açıklama artık kabul edilemez, Tatarca *yöz* “100, yüz” ile Eski Türkçe *(y)üz* “sağır” arasında anlam açısından bir bağ yoktur (Rachmati, s. 38 / s. 436).⁷

Clauson’un sözlüğünden önce Eski Uygurca metinlerde karşılaştığımız üçüncü *üz*, A. von Gabain’in Brahmi harfli metinleri ele aldığı TT VIII’de görülür: *kulkakı yüz usuz kücsüz bolor* “kulağı sağır (?), zayıf, güçsüz hâle gelir” (TT VIII, I metni, 5. satır, s. 57). A. v. Gabain, açıklamalar bölümünde *yüz*’ün bir kulak hastalığı olduğunu belirterek Arat’ın yukarıda değinilen yayınlarına yer verir (s. 60).

Clauson’un sözlüğünün yayımından beş yıl sonra ilk olarak *Uigurisches Wörterbuch*’ta, *agın* altında, yukarıda andığımız Manichaica III ile Suv 300.13’teki örneğe *üz* şeklinde yer verilir (UigWb 65 a):

agın / ’’Q YN < ? BANG (Georgspass 74 *Anm.* 3) wollte das Wort aus dem Iranischen ableiten. Nom.: Adv.: „Person ohne Sprache, Stummer, stumm“: Indef.: *ol kişi ävintä täglök yüz a. ... bolmazun* „im Haus dieser Person soll kein blindes, taubes oder stummes ... [Kind] zur Welt kommen“ (?) (u.ä.) M III 49 m. 3; Georgspass 74 o.; Suv 300₁₃.

Dolayısıyla buradaki Altun Yaruk’taki veri, ED sonrası ilk veridir, bak. UAY 300₁₃: *küvānç nızvanı tıltagınta burhan nom bursañ kuvrag üç ärdinig ögüg kañıg bahşılarıg uluglarıg ätözin ağır ayag kılmayuk tıltagınta ägri⁸ bädäy aksak çolak közsüz täglük bolmışların ; tilin tärs tätrü çulvu sözlämäkläri tıltagınta yüz agın kävgäk bolmışların , köñülin tärs tätrü yañluk sakınmakları tıltagınta ögsüz köñülsüz kal tälvä bolmışların; monçulayu açuk adırtlıg tükäl bilmäk ukmak äürir.*

Burada çeşitli “sakatlık”lara ait birçok terim arka arkaya, ikileme olarak sıralanır: 1. *ägri bädäy* (?), 2. *aksak çolak*, 3. *közsüz täglük* ve 4. *yüz agın kävgäk* (bol-).

⁷ Arat’ın henüz Eski Uygurca çalışmalarının başlangıç dönemine ait olan ve çalışılması bugün dahi güçlükler, sorunlar içeren söz konusu sağaltım, tedavi metinleri yayını bizim için öncü çalışmalardandır. Bu yayınlardaki okuyuşlardan birisinin daha bugünkü bilgilerimizle düzeltilişi, tamamlanışı için bak. M. Ölmez, “Altürkische Etymologien (2)”, *Aspects of research into Central Asian Buddhism. In Memoriam Kōgi Kudara*, Ed. Peter Zieme, Brepols yayınevi, Turnhout 2008: 229-236”.

⁸ Buradaki *äñräy* okuyuşu UigWb 389 a’ya göre *ägri* olarak düzeltilmelidir (ayrıca bak. UigWb *ägri* 359a (üst)).

İlk grup, *ägri bädäy* (?) başka örneklerle desteklenmeli. *bädäy*'in belli ki Türkçedeki “yamuk, şekilsiz, eğri” sözlerine benzer bir anlamı var.

İkinci grup, bugünkü Türkçede hâlâ benzer anlam ve aynı sesle kullanılmaktadır.

Üçüncü grup bugünkü Türkçede “kör” ve “ama” sözleriyle (yeni olarak “görme engelli, görme özürü”) karşılanmaktadır.

Konumuz olan son grup ise ikileme değil üçleme olup hem “sağır” hem de “dilsiz” anlamındadır. Burada sağırlık ile dilsiz olmanın birbiriyle ilişkisi göz önünde bulundurulursa bu üçlemenin bir arada oluşu rahat anlaşılabilir. *agın* için, yukarıda da görüleceği üzere *UigWb*'ta bir etimoloji verilmez. *kävgäk* ise yine Clauson'un *hapax* olarak adlandırdığı sözcüklerdendir.⁹

Clauson'a göre bir kez DLT'de görülen *kävgäk*, 1972 sonrası yayınlarından ilk olarak AYS'de, şu an yer verdiğimiz örnekte görülür. İkinci olarak Kşanti Kılğuluk Nom Bitig'de, *agın* ile beraber görülür: *antag bir yıki bolup til ävirip sözläyü umaz agın kävgäk , köküzdä sav tutup köñülin imläp sözläğüçi çın kertü erinçkäyü tsuyurkayu tutguluk ämgäklig bolsar-biz , ançata nätäg kılğalı bolğay biz* (BT XXV: 654-657. satırlar; ayrıca bak. s. 95, 654. satır için verilen not). Böylelikle tarihî metinlerdeki örnek sayısı üçe çıkar.

Sözcüğün kökenine gelince, Erdal'ın yerinde olarak tespit ettiği gibi *käv-* “gevmek, çiğnemek” sözünden türemiştir (bak. OTWF, § 3.327 -gAk, s. 393). كَكْ كَكْ *kewgek* “kekeme, konuşurken kekeleyen” (krş. yine DLT *kew-*: *er sözüg kewdi* “Adam sözü ağzında geveledi, söyleyip söylememekte kararsız kaldı”. Bunun aslı “lokmayı ağzında çiğnedi, yutmadı” anlamındaki *tançunı kewdi* sözünden alınmıştır.). Bu anlamı bugün Türkçede kullanılan “lafı eveleyip gevelemek” kullanımındaki *gevele-* (< *gev-ele-*) eylemi de destekler.

Tekrar *üz*'e dönersek, *üz*'ün tahminen görüldüğü ikinci yeni metin yayını AYS I'dir. AYS I'in 533'üncü satırda ilk harfi, *elif* harfi okunan ancak gerisi okunamayan kısım Çince metinde 聾 *long* sözüne denk gelir (G 7496). Dolayısıyla bu kısım da [ʈwyz] olarak düşünülüp ü[z] şeklinde tamamlanmalıdır.

533-536 [är]tilär ärsär körgäli [u]dılar , a[.....] [är]sär äşidgäl[i udı][ar] sözläyü [umaz ärsär] sözlägäli udıl[ar] adı[rtıgsız]

⁹ Clauson, 689 a: “D *kevgē:k* (ğ-) Hap. leg.; Dev. N./A. (connoting Habitual Action) fr. *kev-*. **Xak.** x1 *kevgē:k* (MS. *kefge:k*) *al-al tağū'lladī yulaclic bi-kalamihi* ‘a stammerer who is indistinct in his speech’ *Kaş. II* 289.”

ärdilär ärsär adırt[ılg]

盲者能視。聾者得聞。者能言。愚者得智。若

“[körler] görebildiler, [sağırlar] duya[bildiler], dil[sizlär] konuşabildiler, [aptallar anlaya[bildiler]]” (533-36) Wenn [sie blind] waren, konnten sie sehen. Wenn [sie taub waren, konn]ten sie hören. [Wenn sie] sprech [unfähig waren], konnten sie sprechen. Wenn sie [töricht] waren, [wurden sie wissend].

Metni yayımlayan P. Zieme bu sözcüğü doğru olarak görmüş, M III ve Suv 300.13'teki örneklerle yer vererek tamamlamanın *üz* şeklinde olabileceğini belirtmiştir (BT XVIII 533. satır ve açıklaması, s. 150-151).¹⁰

Tarihî örneklerle son olarak DLT'de yer alan ilgili sözcükleri sıralayalım:

üz: “Sağır (*aşam*mm).” **üz kişi** “Sağır, sağır kişi.”

üzi-: **küp üzidi** “Küp sızdı, küpten bir şey sızdı (*raşaha*).” Herhangi bir şey toprak kaptan sızarsa yine böyle denir. **kulak üzidi** “(Gürültüden) kulak sağır olacaktı (*tatasām*mma).” **üzi-r üzi-mek**

üzit-: **ol anıñ kulakın üzitti** “O (çok konuşarak) onun kulağını, sağır-laştırdı (*sakkala sam^c, aşam*mma).” **sirke küpni üzitti** “Sirke, ekşiliği yüzünden, (ve başkası) küpten dışarı sızdı (*raşşaha*).” **üzit-ür üzit-mek**. [M. Kaçalın'ın çevirisinden]

Buna göre *üz* adından *üzi-* (< *üz+i-*) ve buradan da *üzi-t-* eylemleri türetilmiştir. Clauson'da yer alan, konumuzla ilgili *azı-* eylemi de buraya, *üzi-* maddesine aktarılmalıdır.¹¹ Clauson DLT'teki imlaya dayanarak *üzi-*

¹⁰ P. Zieme: “533 Da das Wort für “taub” mit einem Alif beginnt, der Rest fehlt leider, kommt als mögliche Ergänzung *üz* “taub” in Betracht, wie es u.a. bei K belegt ist (ED 279a). So ist wahrscheinlich auch eine Stelle in der atü. Version der *Georgspassion* zu erklären, die bisher noch keine zufriedenstellende Deutung gefunden hatte: *ol kişi ävintä täglük yuz ağıñ aysaq çoluq qal iglig toylay bolmazun* (M III Nr. 40 v 2-5) “Im Haus jenes Menschen sollen keine Blinden, Tauben, Stummen, Krüppel, Lahmen, Wahnsinnigen und Kranken sein!” Hier ist *yuz* nicht das übliche Wort “Gesicht etc.”, sondern eine yodisierte Form von *üz* “taub”, die übrigens auch Suv 300₁₃ belegt ist”

¹¹ Clauson 281 a: “?ED **azı:-** (?VU**üzi:-**) Hap.leg.; in its second meaning clearly a Den. V. fr. VU 3 **üz:z**; the front rounded vowel is confirmed by the Caus. f. **üzit-**, q.v.; the etymology of the verb in its first meaning is obscure. **Xak. xı küp azı:dı: raşaha'l-hubb** ‘the jar oozed water’, also used of any earthenware vessel (*inā' xazafiya*) when it oozes; and one says **kula:k azı:dı: kādātı'l-uḡun an tatasamm minā'l-calaba** ‘the ear was almost deafened by the noise’ *Kaş. III* 253 (**azı:r, azı:ma:k sic**).”

eylemini *azı-* okurken, bu eylemin ettirgen şeklinin ünlülerini olması gerektiği gibi okuyarak *üzit-* şeklinde aktarır.¹²

üz “sağır” sözcüğüyle ilgili olarak modern Türk dillerine bakacak olursak Güney Sibirya Türk dillerinden, Altay, Teleüt ve Şor Türkçelerinden örnek buluruz. Doğrudan sözcüğün kendisi olmasa da buradan, *üz* adından türemiş olması gereken *üşker* “sağır” sözcüğünü buluruz. Sözcüğün yapısı ile ilgili şu an bir şey söyleyemiyorum:

R I 1879: *üşkär* [Koybal] глухой // Taub; Şor, Altay, teleüt: *üşker* глухой; ayrıca bak. *üşker* “sağır” ŞKKŞÜS 59 b, OyRS 173 b / AITS 198 b, TelRS 96 / TelAS 127

Sonuç olarak, Clauson’un DLT’ye dayanarak tek örnek şeklinde kaydettiği *üz* “sağır” verisi, biri Maniheist, biri Tıp, biri de Budist Uygur metninde en az üç kez (tamamlanacak verilerle belki de beş kez) geçmekte, ve söz konusu veriyi Clauson’un ifadesiyle *Hap. leg.* olmaktan çıkartmaktadır.

Kaynaklar

AITS: *Altayca-Türkçe Sözlük*, Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Muvaffak Duranlı, TDK, Ankara 1999.

AYS I: Peter Zieme, 1996: *Altun Yaruq Sudur. Vorworte und das erste Buch*. Turnhout. (BT. XVII.)

BT XXV : Jens Wilkens, 2007: *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig*. 2 Bände. Turnhout.

Clauson, Sir Gerard, 1972: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.

DLT: **Faksimile:** Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lûgati’t-Türk*. (Tıpkıbasım), Ankara 1990; **Türkçe Çeviri:** Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi* I 1939, II 1940, III 1941, IV Dizin “Endeks”, TDK, Ankara 1943, (31994); **İngilizce Çeviri:** Robert Dankoff ve James Kelly, *Maḥmūd al-Kāşgarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān lugāt at-Turk)*, I-III, 1982, 1984, 1985.

Gabdul Raşid Rachmati, 1932: *Zur Heilkunde der Uiguren, II*. Berlin.

Kaçalın, Mustafa S. (hazırlanmakta), *Dīwān lugāt at-Turk*.

¹² Clauson, 282 a: “VUD *üzit-* Hap. leg.; Caus. f. of (E) *azı-*, q.v. **Xak.** x1 ol anıñ kula:kın *üzitti:* *taqqala sam’ahu wa aşamma min kaṭra mā takallama* ‘he overburdened his hearing and deafened him with tihs volubility’; and one says **sirke: küpni:** *üzitti:* ‘the vinegar made the jar ooze (*raşşaḡa*) with its acidity’ *Kaş. I 209 /üzitür, üzitme:k).*” [Düzeltiniz: Caus. f. of (E) *üzi:-*].

- Manichaica III: Albert von Le Coq, 1922: *Türkische Manichaica aus Chotscho. III. Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayiq*, Berlin 1922.
- OTWF: Marcel Erdal, 1991: *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*, I-II, Wiesbaden: Harrassowitz.
- OyRS: N. A. Baskakov, T. M. Toşçakova, 1947: *Oyrotsko-russkiy slovar'*, Moskva.
- Ölmez, Mehmet, 2008: “*Dīvānu Luğātī't-Turk'teki Tek Örnekler Üzerine*” (1), *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu, 17-19 Ekim 2008, Rize, Bildiri Metinleri*, Editör: Muhsin Kalkışım, Rize 2008: 295-297.
- R I : Wilhelm Radloff, 1893: *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, I, Sanktpeterburg .
- ŞKKŞÜS: N.N. Kurpeşko-Tannagaşeva, F. Ya. Apon'kin, 1993: *Şor-Qazaq pazoq Qazaq-Şor Ürgedig Söstük / Şorsko-russkiy i russko-şorskiy slovar'*, Kemerova.
- TelRS / TelAS: L. T. Ryumina-Sırkaşeva, N. A. Kuçığaşeva, 1995: *Teleut-orus sözlik / Teleutsko-russkiy slovar'*, Kemerova; Türkçesi: *Teleüt Ağzı Sözlüğü*, Çevirenler: Şükrü Halûk Akalın - Çaştengin Turgunbayev, TDK, Ankara 2000.
- TT VIII: Annemarie von Gabain, 1954: *Türkische Turfan-Texte VIII. Texte in Brāhmīschrift*. Berlin
- UAY: Ceval Kaya, 1994: *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara.
- UigWb: Klaus Röhrborn, 1977-1998: *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, 1-6, Stuttgart.

Summary: “Hapax legomenon” is not Hapax legomenon: On Old Turkic üz “deaf”

When the Old Uighur manuscripts and text pieces which were lost or thought to be lost were the subject matter, my colleague and Old Turkic language and culture expert Jens Peter Laut published an article titled “Verloren ist nicht Verloren” in order to emphasize that these pieces actually have not been lost; and he showed that some of the Maitrisimit pieces which are thought to be lost indeed are not lost. Having been inspired by the title of the said article, I would like to start with the phrase “The Sole Example is not the Sole Example”.

When Sir Gerard Clauson came across the sole example of a word in his dictionary, he used the term *Hap. Leg.* (Hapax legomenon “occurring only once”). Since the work of Clauson covered the Old Turkic texts which had been published until 1970s, it naturally does not include the sole examples or the recent text samples where the words that are considered to be *the sole example* are seen. Since the publication of new Uighur texts after 1970, some of the sole examples that Clauson included in his dictionary are not “the

sole example” anymore. I would like to discuss these examples in my future studies through examples of Old Uighur and contemporary Turkish Languages. Here, I will only discuss the expression *üz* “deaf”- one of the said examples which Clauson mentioned as a sole example on the basis of DLT.

Being mentioned as a sole example in Clauson’s dictionary, the expression *üz* “deaf” appears at least three times (may even be four times) in the Old Uighur texts published until 1972, therefore *üz* was no longer a *Hap. Leg.* even before the publication of ED:

1. *ol kişi ävintä täglök yüz agın (...) bolmazun* “let no blind, deaf or mute (...) [child] be born in his/her house”, *Manichaica* III 49.3 (= Georgspass 74).

2. *kapak huası ypar künçit yağı bilän kayınturup kulgakka tamızsar yüz bolmış kulgak agrıg ärsär ymä açılır* “when the musk of zucchini flower is mixed with sesame oil, boiled and dripped into the ear, even the deaf and sick ear heals”, G. R. Rachmati (= R. R. Arat), *Zur Heilkunde der Uiguren* II, 1.102 (p. 12).

3. The expression *yüz al* is found in a piece of text whose top and bottom parts are torn and which is given “without a number” by Arat on page 35 of his work. Here, the subject matter is again an ear disease; therefore it may be the expression *üz*. Maybe, that should be completed as *yüz [agın]*. Please look at the first example given above and the example we will give from *Altun Yaruk Sudur*.

The third *üz* that we came across in the Old Uighur texts which precede the publication of Clauson’s dictionary is seen in TT VIII: *kulkakı yüz usuz küçsüz bolor* “the deaf (?) becomes weak and feeble” (text TT VIII, I line 5, p. 57).

The new sources we came across after the publication of Clauson’s dictionary are:

1. *tilin tärs tätrü çulvu sözlämäkläri tıtagınta yüz agın kävgäk bolmışların (...)* “their being deaf and mute due to (their own) tongue and talks full of lies and errors (...)” (UAY 300.13).

2. It is seen as missing in Altun Yaruk and Book I: The part where the first letter in the line 533 of AYS I, the letter *elif* is read but the rest is unreadable corresponds to 聾 *long* “deaf” in the Chinese text (G 7496). Therefore, this part should be considered as *[wyz]* and should be completed as *üz[z]*.

Relating to our subject, the verb *azı-* which is found in the Clauson should be transferred here, to the article *üzi-*. Based on the spelling in DLT, Clauson reads the verb *üzi-* as *azı-* and reads the vowels of the causative form of this verb as is supposed to be and transfers it as *üzit-*.

When we look at the modern Turkish languages regarding the expression *üz* “deaf”, we find examples from South Siberian Turkic Languages, Altai, Teleut and Shor languages. The word *üşker* “deaf” which must have been derived from *üz* has been known since Radloff, even if it is not the word itself. For now, I can not make any statements regarding the etymology of the word in Siberian Turkic.